UČITEL ZÁKLADNÍ ŠKOLY (POZORNOSTI NEUJDE)

Jarmila Šťastná

Abstrakt

Příspěvek seznamuje čtenáře s různými definicemi učitele a s definicí „dobrého“ učitele. Autorka předkládá různé výsledky výzkumných šetření (např. jaké vlastnosti připisují žáci ZŠ, studenti PdF, učitelé a veřejnost „ideálnímu“ učiteli; nebo zda je image učitele důležitá pro žáky ZŠ aj.), které prezentují výsledky z oblasti profese učitele ZŠ.

Klíčová slova

Učitel, žák, základní škola, výzkumné šetření.

Elementary School Teacher (Will Not Go Unrecognised)

Abstract

This paper deals with different definitions of teachers, as the definition of a „good“ teacher. The author presents various results of research (e.g. which character features elementary school pupils, students of pedagogic faculty and society apply to an “ideal” teacher, or if the image of teacher is important to his/her elementary school pupils, etc.), presenting results the outcomes from the area of the profession of a primary school teacher.

Key words

Teacher, pupil, elementary school, research.

Úvod

V současné době se v médiích i ve společnosti velmi často mluví o profesi učitele, ať už se to týká reformy školství, zvyšování/snižování mezd,

o „neschopnosti“ učitelů (články, které se objevují zejména na internetu, jsou doplněny i videy, např. youtube.cz) aj.

Jeden z mnoha článků, který se zabývá profesí učitelů z negativního pohledu, se objevil na internetu v únoru 2010 s názvem „Děti se mstí učitelům, na internetu je vulgárně hodnotí“ (novinky.cz [online]). Hodnocení se samozřejmě netýká jen toho, jak učitelé vyučují, ale žáci se velmi často baví tím, jak učitelé vypadají, resp. jakou image si zvolili (hodnotí jejich oblečení, chůzi, vystupování aj.).

Příspěvek se nezabývá profesí učitele z pohledu zcela tradičního, ve kterém by se popisovaly kompetence či osobnost učitele. O osobnosti učitele, o požadavcích na jeho školní činnost, ale i na osobní život bylo napsáno velké množství publikací, které z různých hledisek připomínají, jaký má být a čím se má vyznačovat. Vzhledem k této skutečnosti není potřebné vyjmenovávat a opisovat jednotlivé stránky učitele. V příspěvku je věnována pozornost oblastem, o kterých se často vedou diskuse, např. vymezení pojmu učitel, jelikož každá publikace definuje učitele odlišně, dále je zde věnována část „dobrému“ učiteli, image učitele, a prestiži učitelského povolání.

V profesi učitele dominuje jedno velké negativum. Všichni prošli povinnou školní docházkou, všichni tedy „ví“, co profese učitele obnáší, tudíž celá společnost má právo hodnotit jejich práci i to, jak se prezentují. Pedagogové pozornosti neujdou!

Od dávných časů si český lid vážil dobrých učitelů, dokonce naši spisovatelé o nich psali ve svých dílech s láskou, respektem a úctou (např. B. Němcová – Pan učitel, K. V. Rais – Zapadlí vlastenci aj.). Společnost i učitelé sami si uvědomovali závažnost učitelského poslání, tu moc v ruce učitele, nositele vzdělanosti.

V současné době je profese učitele předmětem zájmu odborníků v různých vědních oborech – sociologie, psychologie, lékařství, vzdělávací politiky aj.

Definice učitele

Publikace, které se věnují profesi učitele, se vyznačují různými definicemi výrazu „učitel“, pokud ho vůbec definují. Je to způsobeno tím, že výraz „učitel“ se již obecně považuje za zcela zřejmý. Je však zajímavé definice srovnat a uvědomit si, jak jednotliví autoři vnímají odlišně to, čím by se učitel měl vyznačovat. *(Pozn. v češtině používáme termín učitel, který je gramaticky mužské-*

ho rodu, i pro označení učitelek-žen. Jedná se pouze o jazykovou konvenci, která nemá souvislost s diskriminací).

Pro krátký přehled jsou zde uvedeny ty definice, které prezentují různost přístupu k pojmu učitel.

V Pedagogickém slovníku je učitel definován následovně: „*Jeden ze základních činitelů vzdělávacího procesu, profesionálně kvalifikovaný pedagogický pracovník, spoluzodpovědný za přípravu, řízení, organizaci a výsledky tohoto procesu. K výkonu učitelského povolání je nezbytná pedagogická způsobilost. Tradičně byl učitel považován za hlavní subjekt vzdělávání, zajišťující ve vyučování předávání poznatků žákům. Současné pojetí učitele, vycházející z rozšířeného profesionálního modelu, zdůrazňuje jeho subjektivě-objektové role v interakci se žáky a prostředím. Učitel spoluvytváří edukační prostředí, klima třídy, organizuje a koordinuje činnosti žáků, řídí a hodnotí proces učení. Stoupá význam sociálních rolí učitele v interakci se žáky, v týmu učitelů, ve spolupráci s rodiči a komunitou.*“ (J. Průcha, E. Walterová, J. Mareš, 2003, s. 261)

Sociální přístup pojímá učitele následovně: „*Učitel je ten, kdo udržuje sociální mír, kulturu a hodnoty, má smysl pro všeobecnou slušnost, solidaritu, smysl pro následky svého jednání ve prospěch druhého člověka. Empatie a zodpovědnost jsou podstatnými kvalitami učitelů.*“ (J. Vašutová, 2004, s. 16)

V dnešní době, která se rychle mění díky bouřlivému rozvoji vědy, techniky a zejména informatiky, se současně mění i pozice učitele. K těmto změnám přispívá i celková reforma školství. Objevují se požadavky, aby učitel především řídil učení žáků, aby se stal jejich partnerem a spolupracovníkem. Těmto společenským změnám odpovídá i nový pohled na učitele, na jeho práci.

V. Spilková (2005, s. 55–56) popisuje učitele zcela vyčerpávajícím způsobem: „*Učitel respektuje právo dětí na individuální rozvoj, dopřává jim více přirozenosti, autenticity, umožňuje jim svobodně prožívat, být sebou samými, odlišovat se, hledat, nalézat, chybovat. Nezabývá dítě vlastního vidění světa. Učitel respektuje, že tak jako on má svůj svět se svými pravdami, zákonitostmi, zkušenostmi, úhlem pohledu, tak i žák má svůj svět s jeho pocity, názory a zkušenostmi... Učitel už není jen ten, kdo neustále vede, určuje, dává, zná, ukazuje, hodnotí, ale umí být také tím, kdo přistupuje k dítěti s otázkou – jaké dítě je, co v něm je, umí být žáky inspirován, překvapován, obohacován. Je spíše tím, kdo uvádí do věcí, doprovází žáka na cestě poznání, nabízí, inspiruje, pomáhá se vyznat ve světě, pochopit smysl a souvislosti, vybavuje pocitem sebeucty a sebedůvěry. Je tedy především facilitátorem žákovy učení a vývoje.*“

Také E. Walterová (2001) v důsledku změn ve společnosti, kdy stoupají nároky na činnost učitele ve třídě, pohlíží na něj spíše jako na „průvodce žáků světem“. Následující popis učitele se jeví jako zcela výstižný pro dnešní společnost:

„Učitel se stává manažerem práce třídy, diagnostikem učebních stylů žáka a konzultantem v situacích spojených s učebními obtížemi. Učitel je pečovatel o sociální pohodu, zdraví a bezpečnost žáků v běžných i mimořádných situacích. Učitel je vychovatel a ochránce morálních, kulturních a duchovních hodnot v obtížné situaci jejich relativizace postmoderní společnosti.“ (2001, s. 11)

V současné době, kdy školství podléhá mnoha změnám, je velmi důležité si uvědomit, že učitel byl a je neustále rozhodujícím činitelem v oblasti vzdělávání, ale i výchovy. Všechny reformy, které směřují k nápravě školy, jsou do značné míry závislé na jeho ochotě změnit dosavadní pojetí vyučování, přístup k žákům a pracovní metody, na jeho osobnosti, vzdělávání a schopnostech (O. Šimoník, 1995).

Názory, zda má učitel vzdělávat či vychovávat, se různí. Společnost má většinou v podvědomí to, že učitel přijde, „odvykládá“ učivo a odchází z výuky. Pro doplnění je zde uveden výzkum J. Šťastné (2006) z roku 2005, kdy na položku v tzv. pětilítku (cinquains) „co učitel dělá“ odpovědělo 309 respondentů (žáci 8. a 9. tříd; 160 chlapců a 149 dívek), že učitel v první řadě *učí*, následovala činnost *křičí* a na třetím místě se umístila činnost *známkuje*.

Různá vymezení výrazu „učitel“ dokládají, že každý od pedagoga očekává různé základní znaky, činnosti, které by měl vykonávat. Pro učitele je velmi obtížné zvládnout všechny činnosti na 100 %, zejména v současné době, kdy školství prochází reformou a společnost není nakloněna tomu, aby učitelům usnadnila jejich práci (nespolupráce rodičů se školou, nedostatek financí ve školství aj.).

„Dobrý“ učitel

Každý má určité představy o tom, jaký by měl mít „dobrý“ učitel vlastnosti. Jiné požadavky na učitele budou mít zřejmě ředitelé škol, jiné rodiče či žáci.

Neexistuje všeobecně platná definice „dobrého“ učitele. Rozsah učitelových profesních činností je tak rozmanitý, že žádný učitel nemůže vše splňovat na 100 %. Pro žáky by byla navíc taková dokonalost cizí a nedosažitelná.

Vašutová (2007, s. 7) popisuje „dobrého“ učitele následovně. *„Být dobrým učitelem znamená ovládat strategie vyučování a učení, být odolný vůči stresům školního prostředí, umět jednat s lidmi ve škole i mimo školu, být schopen řešit výchovné situace a pedagogické problémy, umět poradit žákům, jak se lépe učit, efektivně komunikovat a spolupracovat s rodiči žáků, být flexibilní a tvořivý v pedagogické práci, být náročný, zodpovědný a důsledný vůči sobě i svým žákům. Být empatický a tolerantní, kooperativní a kolegiální ve svém profesním prostředí.“*

Osobnostní charakteristiky učitelů sehrávají velmi významnou roli. Zájem výzkumů osobní charakteristiky učitelů byl vyvolán a je vyvoláván neustále. Cílem je zjistit, zda konkrétní vlastnosti mají vliv na kvalitu, efektivnost s výsledky edukačních procesů. Jde o zjišťování toho, zda to, jak se žáci ve škole učí, je závislé také na určitých rysech učitelovy osobnosti. Osobnostní kvality učitele nejsou samozřejmostí, ale je třeba je utvářet a dále rozvíjet vzděláváním, sebevzděláváním.

Zde platí jedno z mnoha pravidel, které může pedagogovi dopomoci k tomu, aby se stal dobrým učitelem, a to znamená přemýšlet o své profesi a neustále se v ní zdokonalovat.

Z. Kalhous, O. Obst (2003, s. 129) uvádí, že *„pro úspěšnost výuky nezáleží tolik na tom, jaké vlastnosti učitel má, ale spíše na tom, co učitel fakticky dělá a jak to dělá.“*

Na počátku roku 2009 bylo provedeno výzkumné šetření (S. Hoferková, J. Šťastná, 2009), které se zaměřilo na vlastnosti „ideálního“ učitele základních škol. (Pozn.: používáme přívlastek „ideální“, i když jsme si vědomi, že může být zavádějící; je to určitá „dokonalost, vysněnost“. Cílem však bylo vyvolat u respondentů představu učitele, který by měl být „dokonalý“.) Výzkumného šetření se zúčastnilo celkem 571 respondentů z 630 oslovených; z toho 161 studentů z pedagogických fakult (Olomouc, Hradec Králové) – učitelských oborů; 249 žáků 9. ročníku základních škol; 73 respondentů z řad veřejnosti a 88 učitelů. Respondenti (žáci ZŠ, učitelé, veřejnost) pocházeli ze všech krajů České republiky.

Respondentům byla položena otázka, která umožňovala volnou odpověď, *„Jaké vlastnosti by měl mít podle Vašeho názoru, ideální učitel ZŠ?“* Respondentům bylo doporučeno, aby uváděli nejvýše tři vlastnosti „ideálního“ učitele; avšak bylo to opravdu jen doporučení. Procentuální zastoupení počtu respondentů a zastoupení podle pohlaví představuje následující tabulka.

Tab. 1:

Zastoupení respondentů podle počtu a pohlaví

	Žáci	Studenti	Učitelé	Veřejnost	Celkem
Muž	130 (52,21 %)	15 (9,32 %)	18 (20,45 %)	24 (32,88 %)	187 (32,75 %)
Žena	119 (47,79 %)	146 (90,68 %)	70 (79,55 %)	49 (67,12 %)	384 (67,25 %)
Celkem	249 (100,00 %)	161 (100,00 %)	88 (100,00 %)	73 (100,00 %)	571 (100,00 %)

V následující tabulce uvádíme 5 nejčastěji uváděných odpovědí respondentů.

Tab. 2:

Pět nejčastěji uváděných odpovědí na otázku: Jaké vlastnosti by měl mít podle Vašeho názoru „ideální“ učitel ZŠ?

	žáci ZŠ	studenti PdF	učitelé	veřejnost
1. místo	hodný	spravedlivý	empatický	morálně vyzrálý
2. místo	tolerantní	trpělivý	trpělivý	vzdělaný
3. místo	vzdělaný	přirozená autorita	tolerantní	empatický
4. místo	zábavný	empatický	spravedlivý	komunikativní
5. místo	laskavý	tolerantní	kreativní	přirozená autorita

Je zajímavé, že ani jedna vlastnost se nevyskytla zároveň u všech čtyř skupin. Z výzkumného šetření vyplývá, že pro každou skupinu respondentů se stává „ideálním“ (dobrým) učitelem ten, který disponuje jinými vlastnostmi. Jak se říká: „*Není na světě člověk ten, který by se zavedl lidem všem*“.

Image učitele

Dnešní doba klade důraz nejen na efektivitu a produktivitu práce pedagogů, ale i na jejich profesionální image. Pedagogové denně předstupují před žáky a jsou vystaveni jejich kritice. Image učitele je pro žáky důležitá, což dokazuje výzkum J. Šťastné (2006) z roku 2005, kdy na otázku „Je pro tebe důležitá image učitele?“ odpovědělo 68,2 % z 309 dotazovaných žáků kladně (žáci 8. a 9. tříd; 160 chlapců a 149 dívek).

Je zřejmé, že image učitelů dotváří celkovou image školy. Učitelé denně přicházejí do styku se žáky, jejich rodiči a očekává se, že budou nejen profesionály po stránce vzdělávací a výchovné, ale že svému povolání přizpůsobí i to, jak na lidi působí svým zevnějškem.

Prestiž profese učitele

V současné době se můžeme setkat s tím, že učitelé jsou spíše skeptičtí v hodnocení prestiže svého povolání, jelikož se většinou nesetkávají s respektem a úctou, jako tomu bylo za dob B. Němcové a K. V. Rais, ale spíše s arogancí a nepochopením. Povolání učitele bývá znevažováno nejen žáky, ale i rodiče svými projevy a přístupem k učiteli mohou vést děti k znevažování této profese.

Pozoruhodné je, i když učitelé subjektivně vnímají své povolání jako neprestížní a společnost se o této profesi negativně vyjadřuje (např. učitelé mají dva měsíce prázdnin), tak výsledky výzkumů hovoří zcela jinak.

V červnu roku 2008 provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) výzkum, ve kterém se zajímalo o prestiž vybraných povolání, respondenti byli z řad české veřejnosti. Zajímavé je, že se učitel základní školy umístil na 5. místě (před ním se umístil na prvním místě lékař, následován vědcem, třetí příčku obsadila profese učitel na vysoké škole a čtvrté místo obsadila profese zdravotní sestra) (cvvm.cas.cz [online]).

„Prestiž profesí, jak se ukazuje, není opřena o peněžní zisky, ani o možnosti trávení volného času nebo zacházení s ním, ale o schopnostech vykonávat moc nad větším počtem lidí“ (J. Vašutová, 2004, s. 14).

I když se profese učitele základní školy umísťuje již několik let v první pěti nejprestižnějších povolání v České republice, tak skepse u pedagogů může být jedním z faktorů, které rozhodují o tom, že učitelé opouštějí danou profesi.

Pro zpestření

Pro zpestření jsou zde uvedeny výsledky výzkumného šetření, které bylo provedeno na počátku roku 2009. Ve výzkumném šetření byl použit dotazník, ve kterém jedna z položek zněla *„Představte si celou živočišnou říši. Kdybyste si měli vybrat jedno zvíře, které by se mělo stát „symbolem“ pro učitelskou profesi, které by to podle Vás mělo být?“* Respondenti byli studenti pedagogických fakult (Univerzity Palackého v Olomouci a Univerzity Hradec Králové). Výzkumného šetření se zúčastnilo celkem 161 respondentů (146 žen, 15 mužů).

Tab. 3:

Představte si celou živočišnou říši. Kdybyste si měli vybrat jedno zvíře, které by se mělo stát „symbolem“ pro učitelskou profesi, které by to podle Vás mělo být?

Odpovědi studentů	Četnost	%
sova	70	43,48
lev	28	17,39
delfin	6	3,73
pes	6	3,73
slon	5	3,11
neuvedeno	4	2,48
jiné	42	26,09
Celkem	161	100,00

Tab. 4:

Představte si celou živočišnou říši. Kdybyste si měli vybrat jedno zvíře, které by se mělo stát „symbolem“ pro učitelskou profesi, které by to podle Vás mělo být?

Odpovědi žáků	Četnost	%
sova	62	20,06
lev/tygr	52	18,83
gorila/opice/šimpanz	18	5,83
bachyně/prase	15	4,85
vůl/býk/kráva	13	4,21
neuvedeno	15	4,85
jiné	134	43,37
Celkem	309	100,00

Velmi pozitivní a zároveň i překvapující jsou odpovědi studentů pedagogických fakult. Z celkového počtu tvoří 43,48 % odpověď sova, na druhém místě se 17,39 % se umístil lev. V tabulce je uvedeno pět nejčastějších odpovědí. Dalšími odpověďmi bylo např.: kočka, orel, chameleon, tučňák, žirafa aj.

Pro zajímavost a srovnání (viz tabulka č. 4). Ve výzkumu J. Šťastné (2006) z roku 2005 odpovědělo na stejnou položku 294 respondentů z 309 dotazovaných (žáci 8. a 9. tříd; 160 chlapců a 149 dívek). Žáci základních škol připisují učitelskému povolání též symbol, který je symbolem moudrosti, a tím je sova (tato odpověď činila 20,06 % ze všech odpovědí). Také druhé místo zůstalo nepozměněno s předchozí skupinou respondentů – na druhém místě se umístil lev.

Závěr

Profese učitele je opředena mnoha předsudky a ve společnosti je možno pociťovat ne zrovna příznivou atmosféru vůči učitelům. Žádná podpora ze strany rodičů, žádná podpora ze strany médií. Avšak na druhou stranu jsou zde i pozitiva. Například podle výzkumu, který provedlo v roce 2008 Centrum pro výzkum veřejného mínění, se profese učitel ZŠ umístil na 5. místě v žebříč-

ku prestiže povolání, dále studenti pedagogických fakult a žáci základních škol připisují učitelskému povolání symbol sovu (nositele moudrosti).

Doba se mění a s měnící se dobou se bude muset změnit i přístup pedagogů, aby „stačil“ dnešní mládeži a nebyl jí pro smích. Určitá úcta a hranice mezi žáky (studenty) zde budou muset přetrvávat i nadále. V současné době nemají učitelé v rukou velkou moc, jak se bránit, proti případnému slovnímu či fyzickému napadení. Rákosky, pohlavky byly „odebrány“, rodiče za učiteli nestojí, poznámky a snížený stupeň v chování nejsou řešením. Vše závisí pouze na osobnosti učitele a jeho individuálnímu přístupu, jak své poslání pojme, jak se s tím „popere“. To, co zabírá ve výuce panu učiteli A, nemusí zrovna platit pro paní učitelku B.

Jen to jen a jen na nás...

„Žádný učitel neztroskotá na své nevědomosti, ale může ztroskotat, pokud nevyjde s třídou.“

Použitá literatura

- HOFERKOVÁ, S., ŠŤASTNÁ, J. Vlastnosti „ideálního“ učitele základní školy očima žáků, studentů pedagogických fakult, učitelů základních škol a veřejnosti. In KASÁČOVÁ, L. [ed.] *Učitel' pre školu 21. storočia: Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*. [CD-ROM] Banská Bystrica : PdF UMB, 2009. s. 163–169. 487 s. ISBN 978-80-8083-823-2.
- KALHOUS, Z., OBST, O. *Didaktika sekundární školy*. Olomouc : PdF UP, 2003. ISBN 80-244-0599-7.
- KASÍKOVÁ, H., VALIŠOVÁ A. a kol. *Pedagogické otázky současnosti (Učební text pro studenty učitelství)*. Praha : ISV, 1994. ISBN 80-85866-05-6.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 2003. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.
- SPILKOVÁ, V. a kol. 2005. *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7178-942-9.
- SAMPSONOVÁ, E. 1996. *Jak si vytvořit působivý image (Krok za krokem k úspěšné kariéře)*. Praha : Management Press, 1996. ISBN 80-85943-08-5.
- ŠIMONÍK, O. 1995. *Začínající učitel*. Brno : MU, 1995. ISBN 80-210-0944-6.
- ŠŤASTNÁ, J. *Postavení učitele ZŠ v současné společnosti*. Olomouc, 2006. 83 s. Diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého na katedře

pedagogiky s celoškolskou působností. Vedoucí diplomové práce Michaela Prášilová.

VAŠUTOVÁ, J. *Být učitelem. Co by měl učitel vědět o své profesi*. 2. přeprac. vyd. Praha : UK PdF, 2007. ISBN 978-80-7290-325-2.

VAŠUTOVÁ, J. *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. Brno : Paido, 2004. ISBN 80-7315-082-4.

WALTEROVÁ, E. 2001. Proměny funkcí školy a role učitelů v kontextu vzdělávací reformy. In *Učitelé jako profesní skupina, jejich vzdělávání a podpůrný systém - 1. díl: Sborník z celostátní konference*. Praha : PdF UK, 2001, s. 9–18. ISBN 80-7290-059-5.

Internetové zdroje

In: <http://www.novinky.cz/domaci/192126-deti-se-msti-ucitelum-na-internetu-je-vulgarne-hodnoti.html>.

In: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100819s_eu80829.pdf.

Kontaktní adresa

Mgr. Jarmila Štastná

Ústav pedagogických věd

Fakulta humanitních studií UTB

nám. T. G. Masaryka 1279

760 01 Zlín

e-mail: happy.jarka@seznam.cz